
EXPRIMAREA RUDENIEI DE SÂNGE ÎN LINIE COLATERALĂ ÎN LEXICUL
DIALECTULUI ISTROROMÂN. TERMENI MOȘTENIȚI ȘI ÎMPRUMUTAȚI

Gabriel Bărdășan
Universitatea de Vest, Timișoara

Expressing consanguinity in collateral direction in the Istro-Romanian dialect. Borrowings and inherited terms (Abstract)

The paper analyses a group of lexemes from the semantic field of kinship (the terms that express consanguinity in collateral direction) in the Istro-Romanian dialect.

The aspects analysed are etymology, semantic specialization, the terms' degree of stability and their occurrence in the Istro-Romanian linguistic territory. We also examined the relationship between the borrowings and the inherited terms and we compared the Istro-Romanian terms with those that can be found in other Romanian dialects.

The paper emphasizes the fact that the Croatian influence is strong, even in the basic vocabulary of the Istro-Romanian dialect, the most stable part of any idiom.

In orice idiom, grupul lexemelor prin care se desemnează rudenii reprezintă o componentă esențială a fondului principal lexical, deoarece acești termeni sunt frecvent folosiți în actul comunicării lingvistice, au un grad de stabilitate mai mare în limbă și pentru că o parte din ei au o vechime considerabilă. Elementele care compun acest câmp semantic formează două paradigme lexicale, în funcție de opoziția semantică/rudenii naturală/ - /rudenii socială/. Ambele paradigme permit o altă divizare: grupul lexemelor care exprimă rudenii naturală (de sânge) conține pe de o parte termeni ce implică înrudirea în linie dreaptă, iar pe de altă parte termeni care desemnează înrudirea în linie colaterală; grupul lexemelor referitoare la rudenii socială se împarte în termeni care exprimă rudenii prin încuscrere (alianță) și termeni ce desemnează rudenii convențională.

Lucrarea noastră își propune să analizeze grupul lexemelor care exprimă rudenii de sânge în linie colaterală în dialectul istroromân (*frate – soră, unchi – mătușă, nepot₂ – nepoată₂, văr – vară*). Fiecare noțiune este urmărită independent, prezentându-se toți termenii prin care este desemnată în dialectul istroromân. Aceștia sunt analizați sub aspect etimologic, în ceea ce privește specializarea semantică, gradul lor de stabilitate, răspândirea în spațiul lingvistic istroromân. De asemenea, s-a avut în vedere raportul dintre termenii moșteniți și cei împrumutați, comparația cu celelalte dialecte ale limbii române.

Materialul analizat a fost extras din atlasele lingvistice, din monografiile și glosarele publicate până în prezent, precum și din răspunsurile primite de Ugo Pellis la chestionarul Atlasului lingvistic italian.

FRATE

Termenul de FRATE, FRAȚI este un cuvânt moștenit din lat. *frāter, frāterem*¹ (Pușcariu, EW 644, CDDE 635, DER 3477) și comun tuturor dialectelor limbii române: dr., ar. *frate*, megl. *frati*, ir. *frâte*.

În dialectul istroromân, termenul a fost atestat de Byhan 220: *frâte, frâts*, de Bartoli în listele sale (Pușcariu, SI III 112): *frâte* (Jeiăn, Sușuevița, Sucodru și Noselo), *frate* (Gradine), *frătele* (Bârdo), *fratele* (Letai); de Popovici II 110: *frâte, -le*, glosat prin germ. „Bruder”, de Pușcariu, SI III 310, Coteanu, Cum dispăre o limbă 21, Cantemir 166, Kovaček, Descrierea istroromânei 198, Sârbu-Frățilă 213, care oferă și un context ilustrativ: „căsta-i fiua lu frătele” (aceasta este fiica fratelui), Kovaček, Rječnik 81: *frâte, -le, frăț, -i*.

Cuvântul a fost consemnat și de ALR I/II, h. 159 FRATE în cele două puncte de anchetă istroromâne: *fræate, fræaț* (Bârdo), un, doi *frăț* (Jeiăn).

Pentru exprimarea raportului FRATE BUN – FRATE VITREG în istroromână se folosesc, pe lângă termenul generic de *frâte*, atât cuvinte compuse, cât și perifraxe. Astfel, pentru noțiunea de FRATE BUN, ALRM I/II, h. 222 înregistrează compusul *véri fruate* la Bârdo și termenul generic *frate* la Jeiăn, iar ALR I/II, h. 160 oferă câte un exemplu ilustrativ pentru cele două puncte anchetate: *căsta-i me véri fruâte* (Bârdo, pct. 01) și *căsta-i a mev frâte* (Jeiăn, pct. 02). În celelalte dialecte sud-dunărene avem aceeași situație (fie termenul generic, fie compuse sau structuri perifrastice: ar. *frate* și parțial *frate bun*, megl. *frati* și *frati de un tată* (ALR I/II, h. 160). Noțiunea de FRATE VITREG nu este desemnată în istroromână printr-un termen specializat, ci se face apel la structuri perifrastice: *căsta-i nu-i me fruâte právi* la Bârdo și *a mev frâte nu-i právile* la Jeiăn (ALR I/II, h. 161), ir. *pravi* raportându-se la cr. *pravi*. Când se precizează clar după care părinte se stabilește rudenii de sânge între frații vitregi, în dialectul istroromân se folosesc tot perifraxe care conțin și cuvântul *frate*: noțiunea de FRAȚI DUPĂ TATĂ este numită prin perifraxa *po de frâte, po de sóra* (ALR II, h. 134), unde *po* reprezintă un împrumut din cr. *pô* „jumătate”, iar noțiunea de FRAȚI DUPĂ MAMĂ este desemnată prin perifraxe: *fraț òi pi múmă* și *fraț adunăț* la Jeiăn (ALR II, MN, [2625], p. 65). În celelalte dialecte sud-dunărene observăm existența unor structuri perifrastice sau a unor cuvinte specializate: ar. *parafrate adus di afuar* (parțial folosit), *frati di năpoi*; megl. *bébe*, parțial folosit (< mbg. *bebi*) și *frati flat*².

Noțiunea de FRATE este desemnată în istroromână, pe lângă cuvântul moștenit din latină, și prin termeni împrumutați din croată. Un asemenea termen este cuvântul *brât*, atestat de Cantemir 159, de Sârbu-Frățilă 193: *brât* (< cr. *brat* „frate”). Cuvântul este atestat și în limba română cu același sens, iar regional cu sensul de

¹ Forma din limba română reprezintă în același timp nominativul și acuzativul latin, acesta din urmă devenit *frātem* prin disimilarea lui *r* (CDDE 635).

² Vezi V. Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei, 1966, p. 114.

„frate mai mare” și se raportează la vsl. *BPAT*. Istroromânul *braine moi* „frățiorul meu, frățioare” este „luat de-a dreptul din croățește”³, precizează Sextil Pușcariu, (< cr. *brâjne moi*, vocativul lui *brâjen* „frățior”, hipocoristic de la *brat* „frate”), formă atestată de Pușcariu, SI III 287, 305.

Un alt cuvânt, împrumutat în dialectul istroromân din croată, este *brătit* „frățior” care se raportează tot la cr. *brat*, fiind un derivat cu sufixul diminutival *-iĉ*. Acest împrumut a fost atestat de Sârbu-Frățilă 193, care oferă și un context exemplificator: „Noi, smo zermâni. Io și ie. Fil’u a lu sore. Cao brăt’it” (Noi suntem veri. Eu și el. Fiul surorii lui. Ca frățiorii).

Pentru a-l desemna pe „fratele mijlociu”, istroromâna folosește pe lângă substantivul *frâte* un adjectiv împrumutat din croată: *srédnile*, *srédna* „mijlociu, mijlocie”, formă atestată de Kovačec, Rječnik 181 la Jeiän: *čela srédnile frâte* „fratele mijlociu”.

SORĂ

Cuvântul SORĂ este continuatorul lat. *soror*, *-oris* (Pușcariu, EW 1608, ILR II 306, DER 8006). În cazul limbii române, rezultatul normal al evoluției fonetice, *sor*, a fost adaptat ulterior la declinarea substantivelor feminine, devenind soră. Forma etimologică se mai folosește regional (în Transilvania de Vest și în Banat: cf. „Floare albă *sor* cu prunu”⁴) sau în anumite sintagme: *sor(u)-mea*, *sor(u)-ta*, *sor(u)-sa*.

În ceea ce privește răspândirea termenului în dialectele române sud-dunărene se observă că lat. *soror* s-a păstrat în toate cele trei dialecte: ar. *sor(ă)*, *suror/surări*, megl. *soră*, *surori*, ir. *sor(ă)*, *surăr*.

Pentru dialectul istroromân, termenul a fost atestat de Byhan 345: *sor*, *surór*, de Popovici II 150: *sor*, *surăr*, de Pușcariu SI III 258: *sor*, de Coteanu, Cum dispăre o limbă 24, de Cantemir 180, de Kovačec, Descrierea istroromânei 198: *sora* „soră”, *sor*, în partea de sud, de Sârbu-Frățilă 227: *sora*, *suror* (*surăr*), de Kovačec, Rječnik 179: *sor*, *sora*, *sorâr*, *-le* (Sușuevița), *o sor*, *sora*, *do sorâr*, *sorârle* (Bârdo), *o sora*, *sora*, *do surâr*, *surârle* (Jeiän).

După cum dovedesc atestările, termenul de SORĂ are două variante, una specifică părții sudice *sor* și una specifică părții nordice *sora* a teritoriului lingvistic istroromân. Aceeași repartiție spațială a celor două variante o dovedesc datele oferite de ALR I/II, h. 163 SORĂ-MEA: *časta-i me sor* (Bârdo) și *a mie sóra* (Jeiän).

Pe lângă termenul moștenit din latină, pentru a desemna noțiunea de soră apare și un împrumut, *sestra*, care trebuie raportat la cr. *sestrá*⁵.

³ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929, p. 287.

⁴ Vezi V. Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 25.

⁵ Vezi Elena Scărlătoiu, *Istroromânii și istroromâna, relații lingvistice cu slavii de sud*, București, Editura Staff, 1998, p. 292.

UNCHI

În limba română, termenul de UNCHI este probabil continuatorul formei din latina vulgară **unc(u)lus*, -um, scurtată din lat. *avunculus* (Pușcariu, EW 1809, REW 838, DER 9054). Acest tip de rudenie, exprimat în dacoromână printr-un termen moștenit, este redat în dialectele românești sud-dunărene prin împrumuturi din idiomurile cu care au intrat în contact. Spre deosebire de română, unde noțiunea de unchi este desemnată printr-un termen general, împrumuturile existente în dialectele sud-dunărene, în special în dialectul istroromân, pun în evidență o specializare semantică. De exemplu, pentru UNCHI „fratele tatălui” avem ar. *lală*, megl. *çiçi* și *baie*, ir. *barba*, *striț* (v. ALR I/II, h. 165; ALRM, h. 232), iar pentru UNCHI „soțul mătușii” apar ar. *tetă*, *lală*, megl. *tetin*, ir. *barba*, *tetîc* (v. ALR I/II, h. 166, ALRM, h. 233).

În cazul lexicului istroromânei, această specializare semantică este mult mai extinsă și este determinată de structura socială slavă (mai ales de cea croată), diferită de cea românească, la care a trebuit să se adapteze. Astfel, comparativ cu româna, care are un termen unic pentru „unchi”, deci nu diferențiază „fratele tatălui” de „fratele mamei”, la slavi, și în special la croați, unde din punct de vedere juridic tradițional era important să se distingă dacă este vorba de fratele tatălui sau al mamei, există doi termeni. Istroromânii, un grup restrâns în masa de slavi, au acceptat această distincție și au înlocuit vechiul unchi cu termeni noi, preluați din croată: *striț* și *uiăț*⁶.

Ir. STRIȚ „unchi (fratele tatălui)” este continuatorul cr. *stric* și a fost atestat de Maiorescu 123, Byhan 354, Popovici II 153, Pușcariu, SI III 228, Cantemir 181 și 182, unde dă forma *ștriț*, Sârbu - Frățilă 281, Kovačec, Rječnik 184. Termenul a fost consemnat în ALR I/II, h. 165: *ur striț*, *doi striț*, la Jeiăn și în ALRM I/II, h. 232: *striț* (Jeiăn).

Ir. UIȚ „unchi (fratele mamei)” (< cr. *ujec*, *ujac* „idem”) e atestat de Maiorescu 127, Byhan 374, glosat prin germ. „Onkel von mütterlicher Seite”, de Popovici II 162, de Bartoli în listele sale (Pușcariu, SI III 138): *uiăț* la Jeiăn, de Pușcariu SI II 236, de Cantemir 184, de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199: *uiăț*, Scărlătoiu 284, Sârbu - Frățilă: *uiț/uiet*, din scr. *uja*, *ujak*, pl. *ujaci*, Kovačec, Rječnik: *uiăț*, *ui(â)tu*, *uiture*, -urle la Jeiăn.

Un alt termen care desemnează unchiul, de data aceasta „soțul mătușii”, este TETÎC⁷, cuvânt împrumutat din cr. *tétak*, care are același sens, și care a fost consemnat la Jeiăn de ALR I/II, h. 166 UNCHI₂ „soțul mătușii”: *tetîcule* (voc.); *doi tetîcure* și de ALRM I/II, h. 233: *tetîc*. Termenul a fost atestat de Sârbu - Frățilă 288: *tetac*, *tetač*, de Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, de Kovačec, Rječnik 196: *tetâc*, -u, *tetâcure*, -urle, la Jeiăn.

⁶ Vezi A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, EA, 1971, p. 198-199.

⁷ Și în celelalte dialecte românești regăsim acest împrumut de origine slavă: ar. *tetă*, *tetâ*, megl. *tetine*, *tetin*, dr. *tete*.

În istroromână mai există un cuvânt prin care se exprimă noțiunea de „unchi”, BARBA / BĂRBA, dar de această dată prin termenul respectiv se desemnează atât fratele tatălui, cât și fratele mamei sau soțul mătușii. Ir. bărba este un împrumut din ven. barba, preluat prin intermediul cr. barba „zio”. Termenul a fost atestat de Popovici II 91: bărbe, de Cantemir 158: barba, de Kovačec, *Éléments italiens*, 167: bárba/bârba, de Kovačec, Rječnik 36: bārba, bārbi la Bârdo. Kovačec precizează de asemenea că bārba este utilizat și ca termen de respect în adresarea către persoanele adulte de sex masculin⁸.

ALR I/II, h. 165 UNCHIU₁ notează la Bârdo *ur buárba, do buarbi*, iar h. 166 UNCHIU₂ „soțul mătușii” notează tot *buárba*. Aceleași forme le regăsim în ALRM I/II, h. 232, h. 233. Ugo Pellis în ALI, la întrebarea 1446 ZIO consemnează doar din Briani (Bârdo) răspunsul *børba*.

MĂTUȘĂ

În dialectele limbii române, noțiunea de MĂTUȘĂ are, într-o anumită măsură, un traseu similar echivalentului său masculin („unchi”). Astfel, observăm că numai în dacoromână avem un termen moștenit din latină pentru desemnarea acestei noțiuni, *mătușă*, trimițând la lat. *mīta*, în loc de *amīta*, -am, cu afereza lui *a*- și cu adăugarea sufixului -ușe (Pușcariu, EW 1054, CDDE 1075, REW 424, DER 5167). Celelalte dialecte românești desemnează această noțiune prin cuvinte împrumutate de la popoarele de origine slavă: ar., megl., ir. *tetă, teta*, ir. *strina, uina*.

Pentru desemnarea noțiunii de „mătușă” în lexicul dialectului istroromân regăsim aceeași specializare semantică a cuvintelor împrumutate, întâlnită și în cazul corespondentului masculin. Ir. STRINA o desemnează pe „mătușă (sora tatălui)” și este continuatorul cr. *strina*, care are același sens. Cuvântul a fost atestat de Maiorescu 124, Byhan 354, Popovici II 152, Cantemir 181, Sârbu - Frățilă 281, Kovačec, Rječnik 184.

Ir. UINA „mătușă (după mamă)”, împrumutat din cr. *ujna*, a fost consemnat de Maiorescu 127, de Byhan 374 care îl glosează prin germ. „Tante von mütterlicher”, Popovici II 162, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, Sârbu - Frățilă 292, Scărlătoiu 284.

Un alt cuvânt utilizat în istroromână pentru a desemna „mătușă” este TETA, dar, spre deosebire de ceilalți termeni, acesta are atât sensul de „mătușă (sora mamei)”, cât și pe cel de „mătușă (soția unchiului)” și provine din cr. *teta* „mătușică, tanti”, cf. slov. *teta* cu același sens. Îl găsim atestat la Popovici II 159, Pușcariu, SI, III 327, Kovačec, *Descrierea istroromânei* 199, Sârbu - Frățilă 288, la Scărlătoiu 284. Termenul este consemnat și de atlasele lingvistice, ALR I/II, h. 167 MĂTUȘĂ: *ura tetă, do tetă* la Bârdo, *téta, do tēt*, la Jeiăn, iar h. 168 MĂTUȘĂ „soția unchiului”: *téta* la Bârdo, dar *cumnâta, cumnâte* la Jeiăn, date consemnate și de ALRM I/II, h.

⁸ Vezi A. Kovačec, *Éléments italiens du lexique istroroumain*, în „Linguistica”, XXXII (1992), II, Ljubljana, p. 167.

234, 236. În ALI, Ugo Pellis la întrebarea 1449 ZIA notează doar răspunsul din Briani (Bârdo): *téta*.

NEPOT - NEPOATĂ

În română, NEPOT este un termen care exprimă grade de rudenie diferite: pe de o parte rudenii de sânge în linie dreaptă (în raport cu bunicii), iar pe de altă parte rudenii de sânge în linie colaterală (în raport cu unchii și mătușile). Termenul din limba română se explică din lat. **nepotus*, -um (REW 5890, ILR II 303, CDDE 1225) și este atestat în toate cele patru dialecte ale sale: dr. *nepot*, ar. *nipot*, mgl. *nipot*, ir. *nepot* și *neput*.

Cuvântul de origine latină NEPOT a fost atestat de-a lungul timpului cu sensul germ. „Neffe” de Byhan 287, de Popovici II 129, de Kovačec, Rječnik 128: *nipót*, -u, *nipoť*, -i (Bârdo), glosat „nećak”.

Pentru desemnarea acestui tip de înrudire se folosesc și echivalente de origine croată, dar foarte specializate semantic: BRATĂN „fiul fratelui” (< cr. reg. *bratan*), atestat de Byhan 199, de Popovici II 94: *bratân*, -u, pl. -i și de Bartoli în listele sale (Pușcariu, SI III 124): *me bratân*, la Sușnevița, glosat în it. „figlio del fratello”, de Kovačec, Rječnik 41: *brat''ân*, -u, -ø, -i „nećak (po bratu)” la Bârdo; ŠESTRIĆ „fiul sorei” (cr. reg. *sestrić*) atestat de Bartoli în liste (Pușcariu, SI III 124): *me šestrić* la Sușnevița, glosat în it. „figlio della sorella”.

Asemenea corespondentului său masculin, substantivul NEPOATĂ, derivat în limba română de la NEPOT, are sensuri și accepțiuni paralele. Pentru a exprima înrudirea de sânge în linie colaterală față de fiica fratelui sau sorei, legătură pentru care, în limba română avem tot cuvântul *nepoată*, în dialectul *istroromân* se folosesc următorii termeni: BRATĂNE „fiica fratelui”, înregistrat în listele lui Bartoli (Pușcariu, SI III 124): *me bratâne*, la Sușnevița, explicat prin it. „figlia del fratello”, de Kovačec, Rječnik 41: *brat''âne*, -a, -e, -ele „nećakinja (po bratu)” la Bârdo; ŠESTRIȚNE „fiica sorei” (< scr. reg. *sestrična*), notat în listele lui Bartoli (Pușcariu, SI III 124): *me šestrițne*, la Sușnevița, glosat prin it. „figlia della sorella”, de Byhan 336; la Cantemir 181: *stricine*.

VĂR – VARĂ

Raportul de înrudire dintre copiii fraților și surorilor se exprimă în limba română prin cuvântul VĂR, f. VARĂ, care este continuatorul lat. *consobrīnus vērus* „văr adevărat”. Prin contaminare semantică, adjectivul *vērus* a preluat sensul substantivului *consobrīnus*, care apoi a dispărut (Pușcariu, EW 1856, DER 9164).

Termenii de *văr*, *vară* sunt răspândiți în tot dialectul dacoromân, apar mai rar în aromână și meglenoromână: ar. *ver* (m.), *veară* (f.), megl. *ver* (m.) și *prima ver*, femininul neapărând decât în compusul *prima veri*. În cele două dialecte sud-dunărene acest termen este concurat tot de un cuvânt de origine latină, de fapt de primul element al compusului lat. *consobrīnus vērus*, contaminarea semantică realizându-se în sens invers: ar. *cusurin* (m.), *cusurină* (f.), megl. *cusurin* (m.), *cusurină*. Continuatorii lat. *consobrīnus* în aromână și meglenoromână au o circulație generală. Spre deosebire de

celelalte trei dialecte ale limbii române, care păstrează termeni moșteniți din latină pentru a desemna noțiunea de „văr, vară”, dialectul istroromân redă această noțiune prin două cuvinte împrumutate din italiană, lat. *vērus*, -a, -um nefiind păstrat în acest dialect decât cu valoare de adjectiv: *veru* „adevărat” (Pușcariu, EW 1856, DER 9164).

Cei doi termeni de origine italiană, intrați probabil în istroromână prin intermediul unui grai croat din Istria, au zone de cuprindere diferite: ir. *cuiîn*, *cuina* (< it. dial. *cuin*, *cuina* = it. *cugino*, *cugina* „văr, vară”) este specific părții de sud a teritoriului lingvistic istroromân, pe când ir. *zârmân*, *zârmâna* (< it. ven. *zerman*, *zermana* „văr, vară”) apare la Jaiän, deci în partea nordică a teritoriului lingvistic istroromân. Această repartiție teritorială a celor două lexeme a fost atestată de-a lungul timpului în lucrările consacrate istroromânei și în atlasele lingvistice. Ir. *cuiîn*, *cuina* a fost atestat de Cantemir 163, de Kovačec, *Eléments italiens* 167, Sârbu - Frățilă 202, Kovačec, Rječnik 57, la Bârdo, Scărlătoiu 284. ALR I/II, h. 173, 174 notează în punctul 01 (Bârdo): *cuiîn părvi*, *doi cuiiü*, respectiv *cuiînă*, *do cuiîne*. Celălalt termen, ir. *zârmân*, *zârmâna* a fost consemnat de Kovačec, Istroromâna 582, Sârbu - Frățilă 304, Kovačec, *Eléments italiens* 167 și Rječnik 222, la Jaiän. ALR I/II, h. 173 notează în punctul 02 (Jaiän) *ur zârmân*, *doi zârmân*, iar h. 174: *úra zârmână*, *do zârmâne*.

Veria, ca rudenie, cunoaște diverse grade, aceste diferențieri fiind diferit marcate în cele trei dialecte sud-dunărene ale limbii române. Noțiunea de VĂR PRIMAR / VARĂ PRIMARĂ „copiii fraților sau surorilor între ei” este redată astfel: ar. *cusurin ver* (m.), *cusurină veră* (f.), ar. *prot cusurin*⁹ (m.), *protă cusurină* (f.) și *protă cusurină-veară* (f.); megl. *prot cusurin* (m.), *pruată cusurină* (f.) și *prima ver* (m.), *prima veri* (f.); ir. *prvi cuiîn* (m.), *prva cuiînă* (f.) la Bârdo și *prvile zârmân* (m.), *prva zârmână* (f.) la Jaiän (ALR I/II, h. 175, 176).

Pentru a denumi noțiunea de VĂR / VARĂ DE GRADUL AL II-LEA „fiecare din copiii verilor/verelor primari(e) între ei” în dialectele românești sud-dunărene avem: ar. *al doilea cusurin* (m.), *al doilea cusurin-ver* (m.) sau *déftir cusurin* (m) și *an-daaua-cusurină* (f.), *an duaălea cusurină veară* (f.) sau *déftiră cusurină* (f); megl. *al doilea cusurin* (m.) și *dóila viăr*; ir. *doile cuiîn* (m.), *dova cuiînă* (f.), la Bârdo și *a doile zârmân* (m.), *a dova zârmână* (f.), la Jaiän (ALR I/II, h. 177, 178).

CONSIDERAȚII FINALE

Clasificând din punct de vedere etimologic cuvintele care exprimă rudenii de sânge în linie colaterală rezultă următoarea repartiție:

a) termeni de origine latină: *frâte* (< lat. *frāter*, *frātre*), *sor(ă)* (< *soror*, *sororis*), *nipot* (< lat. **nepot*, -us). Din analiza comparativă a termenilor care redau aceleași noțiuni și în celelalte dialecte se observă faptul că cei trei termeni sunt continuați în toate dialectele: lat. FRATER, FRATREM: ar. *frate*, megl. *frati*, ir. *frâte*, dr. *frate*; lat. SOROR, SORORIS: ar. *sor(ă)*, megl. *soră*, ir. *sor* în graiurile din sud, *sora* în graiul nordic, dr. *soră*; lat. NEPOT, -US: ar., megl., ir., dr. *nepot*. Pe baza

⁹ Ar. *prot* provine din gr. *πρωτος* „primul”.

aceleiași comparații putem constata absența unor termeni latinești din unele dialecte, printre care se numără și cel istroromân, și înlocuirea lor prin împrumuturi. Lat. *UNCULUS, -UM este continuat doar de dr. *unchi*, celelalte dialecte cunosc diverse împrumuturi specializate semantic. Astfel, avem ar. *lală*, megl. *ciçi* și *baie*, ir. *striț* pentru „unchi, fratele tatălui”, ar. *tetă*, *lală*, megl. *tetin*, ir. *tetâc* pentru „unchi, soțul mătușii”, ir. *uiț* pentru „unchi, fratele mamei” și ir. *barba* pentru „unchi, în general”. Lat. AMITA, -AM / MITA + suf. -ușe este continuat numai de dr. *mătușă*, în celelalte dialecte apărând termeni împrumutați: ar., megl., ir. *tetă/teta*, ir. *strina* „mătușă, sora tatălui”, uina „mătușă, sora mamei”. Cauza pierderii termenilor de origine latină o constituie caracterul relativ neutru al acestora din punct de vedere semantic spre deosebire de termenii împrumutați, caracterizați printr-o puternică specializare semantică. În cazul lat. CONSOBRĪNUS VĒRUS observăm reflexe diferite în dialectele care continuă această structură. Prin contaminare semantică, unul din cei doi termeni preia și sensul celuilalt, dar această direcție de contaminare diferă în dialectele românești: în dacoromână adjectivul *verus* preia și conținutul semantic al substantivului *consobrinus* și ajunge să denumească acest tip de rudenie, dr. *văr*; în aromână și meglenoromână primul termen preia și sensul celui de-al doilea: ar. *cusurin*, *cusurină*, megl. *cusurin*, *cusurinî*. În cele două dialecte sud-dunărene apare și forma continuată în dacoromână, dar este mai rar folosită: ar. *ver*, *veară*, megl. *ver*, *veri*. Dintre dialectele limbii române doar istroromâna nu continuă structura din latină, în acest dialect în locul termenilor moșteniți apărând două cuvinte împrumutate din italiană prin intermediul croatei: ir. *cuiin*, *cuina* și ir. *zârmân*, *zârmâna*.

b) termenii de origine croată predomină în această subgrupă din câmpul semantic al înrudirii și desemnează majoritatea noțiunilor avute în vedere: *brât* „frate” (< cr. *brat*), existent și în dr. *brat* „frate mai mare” (< vsl. *BPAT*); *braine moi* „frățiorul meu” (< voc. de la cr. *brâjen* „frățior”, hipocoristic de la *brat* + adj. pron. *moj* „meu”), *bratit* „frățior” (< cr. *brat* + -iç), *sestra* „soră” (< cr. *sestra*), *striț* „unchi, fratele tatălui” (< cr. *stric*), *strina* „mătușă, sora tatălui” (< cr. *strina*), *uiț* „unchi, fratele mamei” (< cr. *ujec*, *ujac*), *uina* „mătușă, sora mamei” (< scr. *ujna*), *tetâc* „unchi, soțul mătușii” (< cr. *tetak*), *teta* „mătușă, în general” (< cr. *teta*, cf. slov. *teta*), *bratân* „nepot, fiul fratelui”, *bratâne* „nepoată, fiica fratelui” (< cr. reg. *bratan*), *šestrić* „nepot, fiul sorei”, *šestrične* „nepoată, fiica sorei” (< cr. reg. *sestrić*, *sestrična*). Numărul mare al împrumuturilor croate și nuanțarea semantică a acestora comparativ cu termenii de origine latină sunt determinate de presiunea intensă a croatei asupra istroromânei și de structura socială croată care este diferită de cea a românilor.

c) termeni de origine italiană: *barba/bârba* „unchi, în general” (it. ven. *barba*), *cuiin*, *cuina* „văr, vară” (< it. dial. *cuin*, *cuina* < it. *cugino*, *cugina*) și *zârmân*, *zârmâna* „văr, vară” (< it. ven. *zerman*, *zermana*). Acești termeni au pătruns în dialectul istroromân prin intermediul croatei.

d) cuvinte compuse: *veri fruate* „frate bun”, *frâte srednile* „fratele mijlociu”, *prvi cuiin*, *prvile zârmân* „văr primar” și *prva cuiină*, *prva zârmână* „vară primară”,

doile cuiin, a doille zărmân „văr de gradul al II-lea” și *dova cuiină, a dova zărmână* „vară de gradul al II-lea”. Cuvintele compuse evidențiază îmbinarea termenilor de origine latină cu cei croați și italieni.

e) perifraze: *căsta nu-i me fruate pravi sau a mev frâte nu-i prăvile* „frate vitreg”, *po de frâte, po de sora* „frați după tată”, *fraț di pi mumă* sau *fraț adunaț* „frați după mamă”.

Structura lexicală a dialectului istroromân, în cazul nostru cea a unei subunități din câmpul semantic al înrudirii, scoate în evidență faptul că dialectul istroromân nu e perfect unitar. Teritoriul lingvistic istroromân are două subunități regionale, una de nord (Jeiăn) și una de sud (așezările aflate la sud de Monte Maggiore). Diferențele sunt marcate și de grupul de lexeme analizat: noțiunea de „văr” este desemnată în nord printr-un cuvânt împrumutat din dialectul venețian al limbii italiene ir. *zârmân*, iar în sud printr-un alt împrumut din italiană ir. *cuiin*; ir. *teta* are sensul de „mătușă, în general” în ambele graiuri, dar pentru a numi „mătușă, soția unchiului” în sud se păstrează *teta*, pe când la Jeiăn e folosit *cumnâta*. Chiar și în articularea cuvântului moștenit *soră* există diferențe: în sud se păstrează forma etimologică *sor*, în nord apare forma reorientată după substantivele feminine terminate în *-ă*. Aceste diferențe sunt explicabile prin lipsa coeziunii lingvistice care s-ar fi putut crea prin lărgirea funcțiilor acestui idiom, limitat la cadrul familiei sau al casei.

Cu toate că lexemele analizate aparțin fondului principal lexical, parte a vocabularului considerată drept conservatoare și păstrătoare a termenilor moșteniți, putem constata că în dialectul istroromân numărul lor este relativ redus, împrumuturile de origine croată tinzând să-i înlocuiască. Cauzele acestei direcții de evoluție a idiomului sunt: izolarea istroromânei într-un spațiu lingvistic slav, bilingvismul, căsătoriile mixte, schimbările social-economice și prestigiul croatei.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALI: Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis*. Parte prima: Questioni 1-1512, în „Balkan Archiv. Neue Folge”, 13, 1988, p. 209-281; Parte secunda: Questioni 1513-3338, în „Balkan Archiv. Neue Folge”, 16, 1991, p. 107-137.

ALR I / II: *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II: *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a, vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.

ALRM II / I: *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a, vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.

- Byhan: Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechstes Jahresbericht des Instituts für römänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.
- Cantemir, Texte: Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, EA, 1959.
- CDDE: I.-A. Candrea și Ov. Densuşianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914.
- Ciorănescu, DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001.
- Coteanu, *Cum dispăre o limbă*: Ion Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istroromână)* [Bucureşti], 1957.
- Frăţilă, *Contribuţii*: Vasile Frăţilă, *Contribuţii lingvistice*, Timişoara, Editura de Vest, 1993.
- ILR II: *Istoria limbii române*, vol. II, (redactor responsabil Ion Coteanu), Bucureşti, EA, 1969.
- Kovačec, *Descrierea istroromânei*: August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.
- Kovačec, *Eléments italiens*: August Kovačec, *Eléments italiens du lexique istroroumain* în „Linguistica”, XXXII (1992), II, Ljubljana, p. 159-175.
- Kovačec, *Istroromâna*: August Kovačec, *Istroromâna în Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 550-591.
- Kovačec, *Rječnik*: August Kovačec, *Istrorumunsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.
- Maiorescu, *Itinerar*: Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, ed. a II-a, publicată de Titu Maiorescu, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1900.
- Popovici II: Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, II, Halle a. d. Saale, 1909.
- Puşcariu, EW: Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
- Puşcariu, SI II-III: Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu Matteo Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, Bucureşti, 1929.
- REW: W. Meyer-Lübke, *Romanisches etimologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, Carl Winter Universität, 1968.
- Sârbu – Frăţilă: Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998.
- Scărlătoiu, *Istroromâni*: Elena Scărlătoiu, *Istroromâni și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud*, Bucureşti, Editura Staff, 1998.
- Scurtu, *Termenii de înrudire*: Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.